

LITTERATUR

SVENSK PROSAKONST 1940

Av fil. d:r ELOF EHNMARK, Uppsala

Forskning och litteraturkritik bruka indela den litterära utvecklingen från 1880-talet och ett gott stycke framåt i perioder på var sitt decennium. Indelningssättet är praktiskt och användbart, men det ligger å andra sidan i sakens natur, att utvecklingen aldrig kan stämma precis med almanackan. Decennieindelningen kommer nog inte heller att tillämpas på det sist förflutna skedet, som förmodligen blir benämnt »mellankrigstiden». Men inte ens en världskatastrof kan alldeles plötsligt kasta överända utvecklingens gång, allra minst i ett land, som lyckats hålla sig utanför själva kraftmätningen. Det visar sig också, att 1940 års diktning inte i första hand är nyorienterande utan nära sluter sig till 30-talets allmänna skaplynne. Lyriken har, sin natur likmätigt, reagerat snabbast inför tidshändelserna. Däröfver vittna Pär Lagerkvists, Gunnar Mascoll Silfverstolpes, Karl Ragnar Gierows och Anders Österlings diktsamlingar på skilda sätt. Romanen, som speglar det vardagliga samhällslivet i stort, är inte så snabb i vändningarna. Kellgrens ord, att intet är retligare än en auktors fiber, har visserligen alltjämt sitt berättigande, men sättet att reagera kan vara olika. I fråga om 1940 års prosadiktning kan man uttrycka saken så, att författarna visat sig ha ägt goda nerver. De ha hållit sina positioner, de ha diktat svenskt. Vårt läge har förändrats, nya frågor ha uppstått, men det demokratiska och monarkiska samhället är kvar. Det är om detta våra författare ha skrivit, inte som om ingenting hänt, utan trots att så mycket hänt. Det är deras största förtjänst.

Bokproduktionen har något förminskats, men eftersom detta främst gällt översättningslitteraturen och eftersom läslusten snarast ökats, kan året betecknas som gott för våra egna vitterhetsidkares del. Publiken har inte heller skäl att känna besvikelse. Den har fått en prosadiktning, som visserligen inte varit nyskapande eller glansfull men som mött tidsläget med lugn blick och som hållit fast vid våra egna goda traditioner. Banden med det förgångna ha inte brutit under detta omstörtningarnas 1940, som för oss också inneburit ett eftersinnandets avsked till tre stora tolkare av vår andes stämma och vårt väsens art, 90-talsdiktarna Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam och Albert Engström.

Av den äldre generationen svenska författare framträdde endast ett par under året. *Marika Stiernstedt* återvände efter många års frånvaro med en familjeroman i gammal god stil. I *M a n g l ö m e r i n g e n t i n g* har hon hämtat motivet från de kretsar hon bäst känner och helst skildrat, den högre medelklassen och artistkotte-

rierna från 1900-talets första decennier. Hennes styrka ligger i skildringen av interiörer och i det intima porträttet, inte i den yttre miljön och de sociala sammanhangen. Major Segervind i boken kommer till sin rätt inte som yrkesman utan vid den husliga härden, och hemmets gamla tjänarinna har i sin buttra trofasthet något genuint gammalsvenskt över sig. Berättelsen om officersdottern, som bryter sig ut ur sin värld, är utförd med den balanserade och vårdade konst, som utmärker Marika Stiernstedt. Hon har samtidigt vågat sig på en människosort, som erinrar om gestalterna i Agnes v. Krusenstjernas brustna värld: en alkoholiserad hysterika, sliten mellan estetisism och njutningslystnad (ett tidstypiskt drag), mellan cynism och självmedlidande, utstuderad i sin ohämmade och oansvariga egoism. Det är något av ett kraftprov av Marika Stiernstedt att ha rätt på denna patologiska typ. Bokens titel rymmer dess tes: att skenbart obetydliga erfarenheter ofta gripa in i känslolivet och bilda domineranter i karaktärsbygget, och den illustreras av romanhandlingen på ett sätt, som ger respekt för Marika Stiernstedts livserfarenhet och människokänedom.

Den borgerliga vardagsvärlden, som har rum för så många sociala och personliga problem, har ju länge haft en förgrundsplats i vår litteratur och den är inte heller försummad år 1940. Inom gränserna för denna värld har *Olle Hedberg* alltid hållit sig. Hedberg råkar vara psykologisk realist och därför ser han med ironisk skepsis på människans ävlan. I likhet med två annars så väsensfrämmande kategorier som kyrkofäder och komediskribenter tillhör han den obarmhärtigt avslöjande författartypen och i likhet med dem har han kommit underfund med att folk gärna visar upp en proper utside och en slätkammad eller imponerande uppsyn för att därmed mer eller mindre medvetet dölja, att det som finns innanför inte ser särskilt uppbyggligt ut. Han har blivit en alltmer virtuos avslöjare av mänsklig förljugenhet och hans teknik kan erinra om den känslösa vivisektörens. Men kylan och illusionslösheten dominera inte längre helt. I romanerna om Karsten Kirsewetter fann Hedberg ord också för den enkelt chosefria tapperhetens heroism, för plikten, hedern och sammanhållningen. Även sådana ting stå att upptäcka i det mänskliga menageriet, och det är dem man måste följa, fast de inte leda till framgång. Den personliga ton, som bröt fram i Kirsewetter-romanerna, har satt sin prägel också på *Josefine* eller *säg det med blommor!* Hedberg är här inte bara den objektive protokollföraren. Han finner ideligen anledning till stilla betraktelser över livets små avslöjande bagateller, han formulerar spirituella sentenser och gör kåserande inpass, som ha något av de gamla gustavianernas eleganta konversationskonst över sig. Hans nya roman har endast vunnit på detta. Samtidigt är den en psykologisk skildring av rang. Titelfiguren är den dumma systemen i en uppåtsträvande familj. Vid skildringen av hennes stroppiga bröder med deras fruar och barn visar Hedberg på nytt sin makalösa förmåga att avslöja självisheten i alla dess arter och variationer. Främst står porträttet av generaldirektörskan Elisabeth, mönstermodern och socie-

Litteratur

tetsdamen, som är så skrupulöst moralisk inom alla moraliska områden utom dem, som hon själv brister i. Josefine bildar den verkliga kontrasten till brödrfamiljerna. Men Hedberg låter sig inte heller duperas av henne. Hon är verkligen dum och hon har den förbiseddas beskäftiga och fåfänga iver att göra alla till lags. Också hon vill visa fram den vackra sidan. Men då hon blir välbeställd blomsterhandlarska och presumptiv arvtant, börjar hon märka, hur perspektiven förändras. Hon låter alltjämt lura sig, men hon vet om det och hon har sitt lilla nöje av att studera sina käras försök att utnyttja de nya möjligheterna. Fast hon går ur världen som stackars dumma Josefine, har hon råkat bli dem överlägsen. Hon har nått fram till godhetens överlägsenhet över självisheten. Därför har hon blivit Olle Hedbergs hjältinna och romanen om henne hans betraktelsebok för 1940.

Från sina närkingska brottmålstragedier har *Irja Browallius* återvänt till huvudstaden och valt en miljö och ett synsätt, som gränsar till Hedbergs. I romanen *Marméns* fäster man sig vid att huvudpersonen kallas herr Marmén. Epitet herr följer honom konsekvent boken igenom och det måste betyda något, t. ex. att förf. velat hålla honom på visst avstånd. Herr Marmén är inte heller någon sympatisk person. Fast han sitter som avdelningschef vid ett statligt verk, är han en mycket framstående bracka. Hans familjeliv är tilltrasslat och hans ekonomi har blott kunnat klaras genom smussel i kassorna. Själv sjunker han ned i en indolens, som gör honom till en sorts svensk Oblomov-figur. Romanen håller hela tiden den smutsgråa färg, som innehållet gör lämplig och som passar till den förkroppsligade sjaslighet, som herr Marmén exemplifierar. Denne herre är konsekvent skildrad som småborgerlig bracka betraktad men inte i sin förening av både bracka och ämbetsman. Bättre är då porträttet av hans dotter, en vaken och inte obegåvad men försummad och obalanserad tonåring. Romanen är rappt och stilsäkert berättad men en smula schematisk i sin efterbildning av filmens bildväxlande teknik.

Till borgerlig svensk miljö har också *Harald Beijer* flyttat sina penater från det internationella romanland, där han annars brukar inhysa dem. Brita i grosshandlarhuset är en studie av ståndscirkulationen: den fattiga statarflickan kommer till huvudstaden och får tjänst i grosshandlarfamiljen, där hon vinner sonen i huset. Hon är enligt förf:s mening värd sin upphøjelse och har en social uppgift att fylla, därför att hon kan föra in friskt blod i den förfallande handelsslakten. Beijers socialvetenskapliga spekulationer höra minst sagt till det diskutabla slaget och hans miljöskildring från det tidiga 1900-talets borgerliga värld företer många besynnerligheter. Men det är inte heller i första hand dessa ting, som lockat honom att skriva. Romanen är, som så många andra av hans verk, en exempelpredikan över rättfärdighetens svåra text. När Brita i sin viljekraftiga och målmedvetna strävan uppåt och i sin medlid samma men ändå uppriktiga kärlek till sonen i huset samtidigt överger den stamanställde beväring, som älskar henne och trott på henne, och därmed driver honom att ödelägga sin karriär, då lägger hon

skuld på sig. Hon har handlat praktiskt och klokt och följt sin instinkt, men har hon handlat rättfärdigt? Hennes framtid kommer att ge svaret och Beijer skall måhända i fortsättningen vidarebefordra det. Som vanligt tecknar han med grova linjer. Särskilt bipersonerna bli stundom karikerade och handlingen är ibland tillrättalagd för exemplets skull. Men Brita är onekligen en levande gestalt och skildringen äger trots sin tvära kantighet en viril kraft och dynamisk laddning, som ger den dramatiskt liv. Beijers diktarfantasi drivs av ett patos, som inte vill väja för några hinder och inte har tid med de finare detaljerna.

Den småborgerliga värld, som *Waldemar Hammenhög* i sitt oroliga författarskap ständigt återvänder till, bildar miljön också i *Kärlskelig a v ä n n e r*, som handlar om en stockholmsk Don Quixote och hans först lömskt lurpassande, sedan ängsligt trofaste Sancho Panza. Den förre, uppfinnaren Westerberg, nöjer sig inte med den framgång fönsterhaken Fixea skänker honom, utan etablerar sig som religionsstiftare och ledare för det ideella Världsstormaktsrikesförbundet. I Hammenhögs skildring av hans återgång till vardagen skymtar en kritik av tidens alltför högljudda idealistpredikningar, men dessutom skall Westerberg säkerligen demonstrera den omisstänkamma godhetens förmåga att vinna mer än den beräknande egoismen. Han är en fantast men får ändå människorna att se sig själva på ett nytt och befriande sätt. Detta tycks vara meningen med boken. Samtidigt är den avsedd att vara en munter skälmhistoria. Det är den emellertid inte; den är övervägande tråkig. Hammenhög trasslar in sig i detaljer, refererar outröttligt uppfinnarens talrika föredrag och lyckas först mot slutet ge skildringen litet mer liv men hamnar då i enklare farskonster. Även den rappa fabulering, som när allt annat slagit slint, varit hans kvalifikation, har denna gång alldeles övergivit honom.

Walter Ljungquist håller sig vanligen till lantliga miljöer, närmast till herrgårdarna, inte för den kulturhistoriska romantikens skull utan därför att han för sitt konstnärliga syfte behöver människor, som inte slukas upp av vardagsjaktet utan ha tid till introspektion och själviakttagelse. Han behöver också naturen som ackompanjemang till de stämningar han vill suggerera fram. Ljungquist är en outröttlig psykologisk analytiker, som söker sig in mot det ordlösa, stundom undermedvetna förloppet bakom den syn- och hörbara yttre verkligheten. *F a r v ä l s o m m a r* är en jagroman, berättad av en frånskild journalist, som råkar träffa sin f. d. fru. Det är den laddade atmosfären mellan dessa människor i psykisk kontakt med varandra, som blir föremål för hans skildringskonst. Romanhandlingen knyter sig kring den gamle herrgårdsägarens sjukdom och död, varvid sammanhang blottas, som belysa de anhörigas av falska önskedrömmar eller stukat maktbegär söndertrasade själsliv. Ljungquist vill bl. a. demonstrera, hur tillvarons trivialiteter kunna framkalla ödesdigra katastrofer. Något helgjutet verk har dock inte romanen blivit. Snarast är den ett stämningsstycke i halvdager. Tonen anges av jagpersonen, som med den ständigt aktpågivande analytikerns försva-

Litteratur

gade livsvilja mer mediterar än handlar. Han är besläktad med sekelslutets flanörer, och den roman, där han för pennan, har också något av den Söderbergska melodiföringens sordin över sig.

Den breda släktromanen företrädes av debutanten *Eva Marianne Gowenius' Härlig är jorden*. Den räknar 670 sidor och är således ett i varje fall fysiskt kraftprov, men den vittnar också om energiska berättartag. Skildringen är förlagd till Tyskland och omfattar tre generationer från Bismarektiden till nazistepoken. Säkerligen har Fallada banat väg för författarinnans berättarkonst och hon är ingen dålig lärjunge, även om detaljer, interiörer och för handlingens gång mindre betydande situationer dominera ända till övermått. De många släktmedlemmarna få så småningom individuellt utpräglade drag, och främst gäller detta om den centrala figuren, en energisk, okuvlig och livskraftig farmorsgestalt, som visserligen inte är ny i litteraturen och inte heller blir föremål för den djupaste sortens analys men ändå länder sin upphovsman till heder.

Närmast i det svenska 30-talets efterföljd går debutanten *Tore Zetterholms Stora Hoparegränd och himmelriket*. Formellt sluter den sig till den moderna, i snabba scenföljder glidande, av filmen påverkade tekniken, och motivet gäller den ensamma unga människan, som konfronteras med samhällsmaskineriet och på egen hand tvingas att göra upp med livsproblemen. Förf:s ambition koncentreras till skildringen av hur bokens huvudperson reagerar inför hotet av en lömskt smygande död. Särskilt bra har han fått grepp om hur vardagens små obetydligheter få ny innebörd i den dödsdömdes situation och hur de invanda reaktionerna inför allehanda trivialiteter förmå döva dödsskräcken, som lika plötsligt väcks till liv igen av andra småsaker. Av mindre intresse är den omvändelse till en sorts okonfessionell kärlekslära, som boken mynnar ut i. Den har sin förtjänst i den energi, varmed förf. tar itu med ett invecklat psykologiskt fall, och i den känsliga bild han ger av Stockholm, särskilt av den grå vardagen i Staden mellan broarna.

Den för mellankrigsperioden mest betecknande romantypen, den självbiografiskt tillbakablickande, har också sina representanter under året, men de ha denna gång inte kommit från arbetarhåll. Regissören *Per-Axel Branners Pojke i Sibirien* är framför allt en stockholmsk miljöskildring från kvarteren kring Vanadislunden under åren 1913—1914. Handlingen rör sig om de vanliga kriser, som en ung pojke i brytningsåren har att övervinna. Branner går bara alltför hastigt tillväga och låter sin Stickan råka in i alltför många konflikter på en gång. Det hela blir något av en bildningsroman i sprintertakt. Miljöskildringen går i de retrospektiva filmreportagens cavalcade-stil och har otvivelaktigt en äkta lokal- och tidsfärg. Men förf. har inte lyckats smälta samman miljö och handling. De liksom tura om i skildringen, som därför blir ryckig. Något acceptabelt romanslut har han inte heller lyckats nå, vilket kanske tyder på att en fortsättning är avsedd.

Fredrik Bööks Storskolan är i mycket högre grad en rent personlig uppgörelse. Boken är skriven så, att läsaren från början skall

vara fullt på det klara med att förf. med Storskolan velat skriva sin egen bildningsroman, att lokaliteten är Kristianstadstrakten och att Bertil Åradsson är han själv. Han följer, liksom i sin tidigare vittra prosa, 90-talstraditionerna genom att rädda över något av det förgångna i diktens form, men samtidigt ansluter han sig till arbetarromanernas biografiska genre. Bertil Åradsson får stöta på de vanliga problemen från andra likartade verk: mötet med kamratkretsen, med den nya arbetsformen, med religionen, med erotiken, med de andliga strömningarna utanför skolan etc. Det intressantaste partiet i boken är skildringen av kamratkretsens bildningsväg. Det är god pojkpsykologi och frisk humor i berättelsen om den unge pojken önskedrömmar och fantasivärld och om utlösningen av hans handlingsdrift i kamratgängets rövarband och skridskofärder, och det är av både kulturhistoriskt och allmängiltigt intresse att ta del av hans upptäckt av den intellektuella världen med dess nya och större äventyr. Ehuru Böök numera ser med en viss skepsis på denna unga idealism, ger han en mycket god bild av hur 90-talets ungdom anammade den nya litteratur, som då bröt fram. Däremot torde Bertil Åradssons snabba och smärtfria uppgörelse med religionen inte vara särskilt tidstypisk, och hans lösning av de erotiska problemen, vilken sker i den praktiska och krassa dualismens form, är närmast olustig, därför att Bertil inte alls tycks vara berörd av den konflikt, som här måste anses föreligga. Romanens slut är en direkt personlig uppgörelse. Porträttet av läroverkets nye rektor är en ren hatbild och Bertils konflikt med skolan saknar trovärdig motivering. Slutligen får Victor Lejon uppträda och framlägga Bööks slutgiltiga ståndpunkt: man skall inte tjuta med ulvarna utan ta spjörn och hålla ut för att till sist äga trösten att icke ha »ökat oordningen och orättvisan och lögnen utan minskat den». Det programmet kan man principiellt sett inte anmärka på. Storskolan är skriven med Bööks hela stilistiska bravur, den är fylld av friska skildringar och ger prov på hans förmåga som psykologisk porträttör. Men som personlig apologi lider den av att Böök så oreserverat fallit i beundran för sin alter ego. Av den tränade kritikern hade man inte väntat, att han skulle vara alldeles blind för de mindre sympatiska sidor hos sin hjälte, som läsaren lätt upptäcker. Romanens egenskap av plaidoyer minskar därför dess konstnärliga förtjänster. Framst visar den, hur Böök vill, att hans egen ungdomsutveckling skall betraktas.

Frank Hellers På detta tidens smala näs är en direkt självbiografisk skildring. Förf. har inte velat anlita romanfiktionsens förklädnad, därför att de frågor han har att ställa, äro alltför viktiga för honom själv: hur kom det sig, att den läsbegåvade, sparsamt fostrade prästpojken från Bosarp bragtes in i ett liv, som till slut förde honom i konflikt med rättvisan och drev honom i landsflykt, och hur det gick till, när fil. dr Gunnar Serner förvandlades till äventyrsförfattaren Frank Heller? Denna bok har ingenting av plaidoyer över sig. Den vill inte försvara utan endast utreda. Frank Heller meddelar inte förmildrande utan blott förklarande omständigheter till sitt psykologiska fall: skoluppfostrans bristande karaktärs-

Litteratur

daning, den dåtida lundensiska atmosfären med växelrytteri och andliga omvärderingar, hans eget spänningskrävande temperament etc. Utan att romantisera berättar han en verklighetens äventyrsroman, som tillika är en ärlig bikt och en frasfri uppgörelse.

Steget från självbiografisk till historisk roman är inte stort. Det har tidigare hänt, att författare, som skrivit färdigt om sin egen utveckling, fortsatt vidare mot det förgångna, kanske främst med avsikt att revidera den invanda uppfattningen om den gamla goda tidens företräden. Så kan man uppfatta ett par av *Moa Martinsons* tidigare verk och så kan man uppfatta hennes nya roman *Vägen under stjärnorna*. Den behandlar hennes speciella domän, trakten nedanför Kolmården, och är tydligen byggd kring sägner och berättelser, som hon hört i sin barndom. Huvudintresset knyter sig kring storbondesläkten Vändels på Vändelshög, en släkt som är mycket fjärran från de Lagerlöfska Ingemarssonerna. Vändels, de besuttnas representant, närmar sig förfall och upplösning, den är underminerad av alkoholism och något som liknar erotomani. Så bryter den nya tiden in. Vävnadsfabriker växa upp i staden, man spekulerar i aktier, landsbygden börjar avfolkas, jordbruket tvingas att lägga om driften och man får känning av fjärran världshändelsers inverkan på konjunkturerna. Allt detta illustrerar Moa Martinson i konkreta livsödens form. Det är uppenbart, att hon skildrar denna flydda epok med moderna tiders frågor för ögonen, men hon avser också att omvärdera gamla värderingar. Den patriarkaliska tiden är ingen idyll i hennes ögon. När bokens huvudperson, den fattiga torparflickan, viger sig åt dödsdömda traditioner och en undergångsmärkt släkt, är det inte fråga om en ståndseirkulation efter Beijers enkla uppfattning. Moa Martinson har alltid sitt patos. Det riktar sig denna gång inte mot de besuttna — deras värld har något av tung tragik över sig — utan träder tydligast i dagen, då hon skildrar segheten, uthålligheten och livsmodet hos de fattiga och förbisedda. Med denna roman befäster hon ytterligare sin ställning som berättare. Varje bifigur är en tydligt sedd individ, det är episk svikt och fart i föredraget, temperament i stämman och glädje i fabuleringsdriften.

Den historiska romanen representeras också av *Jan Fridegårds Trägudars land*. Fridegård är kanske den mest proletäre bland våra proletärförfattare, och när han nu övergått till den historiska genren, vill han se företeelserna från samma sociala synpunkter som i sina nutidsromaner. Handlingen är förlagd till tiden för Birkas uppblomstring och huvudpersonen är en träl. Fridegård har inte undgått de svårigheter, som måste möta en romanförfattare vid skildringen av en så fjärran och relativt okänd epok som denna. Hur försiktig han än sökt vara, finner man dock anakronismer och andra underligheter i boken. De främsta bristerna hänga samman med förf:s avsikt att framhålla parallellismen mellan dåvarande förhållanden och nutida klassmotsättningar. Han har gjort trälparets tankevärld alltför rationell och så gott som frigjort dem från den magi och primitivism, som måste ha fyllt deras själsliv, och han

har skildrat de dåtida upplandsbönderna som en sorts vegeeterande överklass, vilket inte torde ha mycken historisk motsvarighet. Där- emot är Fridegård en betydande språkkonstnär, en fin naturlyriker och en god berättare. Det vilat en äkta uppsvensk — om inte alltid fornsvensk — stämning över många av bokens scener.

Nutidsproblemen, vilka skymtat också i årets historiska romaner, träda fram på olika sätt även i andra böcker. Den moderna yrkesromanen hade i fjol en mycket god representant i *Josef Kjellgrens Smaragden*, som berättade om sjöfolkets vardag på en trampbåt. Hans nya bok *Guldkedjan* bildar epilogen till den föregående skildringen, som mynnade ut i »Smaragdens» skeppsbrott. Här berättas om de skeppsbrutnas kamp för livet och slutliga undergång, samtidigt som de enskilda ödena få en retrospektiv blyxtbelysning och en slutgiltig gestaltning under dödsarbetets vånda. Kjellgren har inte velat åstadkomma någon hjältelyrik utan blott en osmyckad bild av fattiga och ensamma människor, vilkas liv varit ömsom slarvigt och arbetsfyllt och för det mesta grått och slitsamt, men som intill slutet göra sin plikt. *Guldkedjan* är en bok med dödens stora och skrämmande verklighet över sig och dess ämne har bitter aktualitet.

Bland yrkesromanerna kan man också nämna *Nils Jacobssons En man i hopen*. Författaren, som tidigare skrivit lättare underhållningsböcker, har här tagit steget mot den allvarligt syftande diktningen och åstadkommit en skildring av den moderne aflärsmannen. Huvudintresset knyter sig till det sakliga reportaget av en handelsresandes vardag. Temat har på annat sätt tidigare behandlats av Olle Hedberg, vars föredöme skymtar i Jacobssons försök att tränga fram mot de djupare orsakerna till personernas yttre reaktioner. Emellertid är han för starkt bunden vid sin hjälte och för mycket av småstadsidylliker för att kunna ge verklig resning åt romanen. Å andra sidan är han en flyhänt berättare och en rapp iakttagare.

I tävlingen om en kvinnlig yrkesroman vanns priset, med reservation, av *Ester Lindin* för *Tänk, om jag gifter mig med prästen!* Boken har blivit höstens största publikframgång, mindre på grund av dess litterära förtjänster än till följd av dess sensationella inslag och en i samband därmed förträffligt skött reklam. Romanens svaga sidor äro lika lätta att upptäcka som talrika, oavsett att den inte fyller de uppställda kraven på en yrkesroman. Huvudpersonen, lärarinnan Eva Örn, är författarinnans förkroppsligade ideal, beskådad närmast med stolt förälskelse. Den församling, där hon arbetar, är en uppkonstruerad miljö, som man inte har lätt att tro på, och prästen, som blir far till hennes barn, är en gestalt utan motsvarighet i sinnevärlden, vare sig utom eller inom det andliga ståndet. Ester Lindins försök att förklara hans väsen bottna antingen i bristande psykologisk insikt eller i alltför grundlig beläsenhet inom schablonromanen, troligen i bådadera. Bland de övriga manspersoner, som önska förföra fröken Örn, finner man också den typiske romanhjälten i all hans fullkomlighet. Den hurtfriska lärarinnejargongen är vidare mycket prövande. Däremot visar Ester Lindin i några interiörer från Eva Örn's småborgerliga hem en omisskänne-

Litteratur

lig talang inom miljö- och porträttskissens område. De konstnärliga kraven ha fått vika för bokens tendens: ett försvar för den utom-äktenskapliga moderns rättigheter. Här visar sig Ester Lindin som en mycket livaktig och talför diskussionsinledare. Men det är betecknande, att hennes roman inte lett till någon debatt i ämnet: hjältnan klarar alltför lätt sina svårigheter och publiken slår sig till ro med de utlovade sensationerna.

Närmare de aktuella konflikterna komma vi i några verk, som formats ut under dagshändelsernas direkta tryck. *Gösta Sjöbergs Svarta Båken* handlar om de själskonflikter, som många svenskar hade att brottas med under de månader, då det finska broderfolket ropade på vår hjälp. Romanen lider av att skildringen av huvudpersonens psykologiska kris försetts med en så invecklad och mångförgrenad motivanhopning, att normalfallet blivit ett undantagsfall. Boken har emellertid goda journalistiska egenskaper. Den ger ett reportage om stämningen i olika kretsar och om debatten man och man emellan under årets mest kritiska månader.

Harry Martinsons Verklighet till döds är också mer journalistik än dikt, eftersom förf. här återger sina erfarenheter som talare för frivilligbyrån och postförare på Sallafronten. Men det är journalistik av en äkta poet. Man får glimtar av rent visionär åskådlighet från dessa frusna och frostiga månader och situationsbilder av en intensivt upplevd och återgiven realitet. Men framför allt vill Martinson deklarerera sin uppfattning av tidsläget i stort. Det sker i form av ett anatema över den mekaniserade, tekniskt hypertrofierade civilisationen. Han vill slåss inte bara mot fienden från öster utan också mot det officiösa, standardiserade Sverige. Nomadfilosofen, som blivit patriot, är patriot på samma rousseauanska sätt som fordom C. J. L. Almquist. Liksom Almquist prisar han »Fattig-Sverige» och fördömer Stockholm, »skrytstaden». Hans positiva förkunnelse lyder: »Tveka, dröj och känn, och du skapar dig själv färdig i stället för bombplan och traktorer.» Överdrifterna i Martinsons proklamation ligga i öppen dag. Men hans bitterhet har ingenting av självgodhet över sig. I stället förnimmar man något av förtvivlan i rösten, något bevekande och bönfällande. Martinson har sett Sveriges själ i fara. Han måste ropa av all sin kraft för att väcka och rädda.

Uppmaningen att se klart och fatta position återkommer i *Karin Boyes Kallocain*. Den har innebörden av en varning i mardrömmens form och skildrar en framtidsvärld, där våldsideoologierna vunnit seger över humaniteten. Det lönar sig inte att diskutera, om Karin Boyes världsstat, sådan den skisseras upp, är trolig eller möjlig. Hon har inte velat skildra organisationen av ett system utan det hemskaste hon över huvud kan tänka sig: den fulländade polisstaten. Människan i den framtidsvärld, hon beskriver, har tvingats tillbaka till termitens nivå: hon bor i ett underjordiskt skyddsrumssamhälle och uppfostras till en automatisk, social instinktsvarelse. Uppfinnaren Leo Kall lyckas framställa en ny drog, under vars inverkan patienten drivs att blotta sitt innersta. Det visar sig, att ingen går

fri. Hur den nya situationen bemästras, få vi inte veta, eftersom romanen slutar med ett krigsutbrott. Vad Karin Boye intresserar sig för, är den enskilda människan, närmast hur soldatmänniskan Leo Kall upptäcker sitt rätta väsens art, sin fria individualitet. Vad hon åsyftar, kommer till uttryck, när en av kallocaïn-patienterna säger till de maktägande: »Ni bygger med er själva som stenar och falla sönder utifrån och in. Vi byggas inifrån som träd... Från oss går det levande ut. I er går det livlösa in.» Författarinnan till diktsamlingen »För trädets skull» har här tagit upp den symbol, som klarast uttrycker hennes religiösa tro. Den visar hennes tillit till det stilla växandets krafter, till det godas segermakt trots allt. Mar-drömmen mynnar ut i paradoxal förtröstan, i maning till tapperhet.

Samma maning lyser fram i *Eyvind Johnsons* roman *Soldatens återkomst*. Händelserna tilldra sig under ett sommardygn 1940 i Rimbotrakten. En hemvändande soldat har slagits medvetslös på vägen och bärs in till lanthandlaren. Vardagsmänniskorna med sina hemmabekymmer och hemmaintriger ställas i kontrast till den okände frivillige, som kämpat för deras sak i Spanien, Finland och Norge. Med den tvärsnittsteknik, som förf. så suveränt behärskar, får han här tillfälle att blottlägga de människors inre, som samlas kring soldatens dödsbädd. Hans formella brio, hans analytiska spår-sinne, hans humor och hans förmåga att följa associationernas irrande förlopp in mot det undermedvetna skänka individuell gestaltning, närhet och liv åt personerna, men han nöjer sig inte med att skildra och gestalta. Hans bok ger också en ny, human livssyn.

De två sist nämnda författarna ha också utgivit novellsamlingar. *Eyvind Johnsons* *Den trygga världen* rymmer en del bidrag, som ha beröringspunkter med Olof-romanernas ämneskrets och skildra rallare från stambanebygget eller särpräglade figurer från det stora myrlandet i norr. Han visar här nya prov på sin förmåga att gestalta dessa människor inifrån och lyssna ut, vad som rör sig bakom de trevande orden. Några skisser från gångna somrar i Norge stå i skärande kontrast till nutidshändelserna och motivera bok-titelns ironi. *Karin Boyes* *Ur funktion* är en samling psykoanalytiskt lagda noveller, som ge exempel på hur livskänslan kan snedvridas och förkvävas av oförstånd eller tvång och på hur befrielse kan vinnas. *Sigfrid Siwertz'* *Mer än skuggor* är en samling drömnoveller, där förf. med verkliga drömmar som råstoff och med användning av drömmens teknik och symboltyper format ut små berättelser, som alla ha sin underliggande mening. Man läser dessa noveller på ett särskilt sätt, ivrig att lyssna ut deras budskap, och man känner ofta igen drömmens karakteristika, även om den vakne författaren stundom röjer sig i de inflikade, intellektuellt träffsäkra reflexionerna. *Hugo Swenssons* *Mulle Hagman* knyter an till förf:s skolromaner, men hans intresse går här närmast ut på att konfrontera skolpojken och den vuxne mannens sätt att se på samma företeelser. Han berättar sympatiskt och följer närmast den utförliga 90-talsnovellens traditioner. Att han slösar med allsköns litterära citat och anspelningar, bör måhända vara en gammal mo-

Litteratur

dersmåslärare förlåtet. Främst bland årets novellister står utan tvekan *Fritjof Nilsson-Piraten*. Hans *Historier från Färs* betydligt ytterligare ett steg framåt på den författarbanan, som började med Bombi Bitts glada marknadsupptåg och karakteriserades av en lundensiskt studentikos fabuleringsglädje. De nya novellerna vittna främst om ett nästan raffinerat konstnärskap. Nilsson-Piraten har alla sinnen på vid gavel och äger förmågan att återge intrycken med rent visionär kraft. Stilen har must och färg, den äger ibland nästan animalt liv men samtidigt är varje ord insatt med säker beräkning av den artistiska effekten. Förf. har en utpräglad förkärlek för originella och egenartade figurer, och han tecknar med en säkerhet, som kommer dem att träda läsaren direkt in på livet. Historien om slaktaren Klerk, vars brutala väsen undermineras av rädsla, är ett mästestycke, där skräck och komik blandas samman till en sällsam brygd, och barndomsminnena ge exempel på hans intensiva stämningmåleri — den sista novellens åskväder slår nästan lock för öronen — och förmåga att skarpt karakterisera mycket olika slags människor.

Alltifrån Dalins och gustavianernas dagar har kåseriet och den aktuella skissen haft opinionsbildande förmåga och stundom högt litterärt värde. Det kan här nämnas, att en av de äldre mästarna inom den komiska gestaltningens konst, *Axel Wallengren*, fått förnyad aktualitet, tack vare den utgåva av *Falstaff Fakirs Bästa*, som sammanställts av H. Küntzel. En hel komisk tradition dirigeras från *Fakiren* över *Strix* och *Söndagsnisse* ända till *Nilsson-Piraten* och även till *Hj. Gullberg*. På senare år har emellertid *Hasse Z* fått något av ålderns stillsamma värdighet över sig. I samlingen *I hanegället* framträder han som en mildt överseende och klokt förmanande, världsvis filosof, vilken anställer sina betraktelser med utgångspunkt från dagspressens telegram eller de oförgripliga meningarna i allmänhetens spalt. På sitt sympatiska, personliga sätt ombesörjer han *Strix'* gamla uppgift att vara ett svenska folkets samvete. Framför allt förstår *Hasse Z* att med fulländad konstfärdighet berätta en anekdot, och allra mest oemotståndlig är han, när han berättar om det förgångna Stockholm, som han så väl känner. *Hasse Z* borde skriva sina memoarer. Den tredje generationen representeras av *Kar de Mumma* (*Kar de Mummäs Bästa*), som ärvt sin faders common sense och förenar den med en alldeles egen vis comica. Han är uppslagsrik, kvick och fyndig, är väl insatt i den stockholmska världens väsende inom sitt släktled och förstår att spinna vidare på ett uppslag med en komisk fantasi, som har något av okynnig behagfullhet över sig. Hos båda finns det frisk sälta och träffsäker kvickhet, men deras kvickhet bottnar i humor. Och det är det viktigaste. Ty humorn kan endast leva i frihet och dess innersta är mänsklighet. Också representanterna för kåseriets svåra konst sluta därför upp i ledet bland dem, som i den konstnärliga gestaltningens skilda former satt som mål att tala om, vilka vi äro och vad vi vilja. Det är den svenska litteraturens ansvarsfullaste och viktigaste uppgift.